

УДК 343.15

РОЛЬ ТА МІСЦЕ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Сахнюк В.В.

Національний університет водного господарства та природокористування

У статті досліджується правова природа судового прецеденту. Проаналізовано систему джерел права України. Визначено роль судового прецеденту як регулятора правових відносин. Охарактеризовано місце судового прецеденту серед джерел національного права.

Ключові слова: джерела права, судовий прецедент, роль та місце судового прецеденту.

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що Україна належить до держав романо-германської правової сім'ї, джерелами права визнаються нормативно-правові акти. В той же час не можна заперечувати, що роль судового прецеденту як регулятора правових відносин невинно зростає, оскільки застосування судових прецедентів порівняно з нормативно-правовими актами дозволяє заповнити прогалини законодавчого регулювання та швидше відреагувати на зміни в суспільних відносинах. Крім того, питання місця судового прецеденту зростає в умовах проведення судової реформи України та зближення романо-германської та англо-саксонської правових систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання включення судового прецеденту до джерел права активно обговорюється науковцями, зокрема судовий прецедент був предметом вивчення Н.Н. Вопленко, Л.А. Луць, Б.В. Малишева, М.Н. Марченко, О.І. Турчак, Є.В. Черняк, Г.О. Христова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання ролі та місця судового прецеденту в системі джерел права є надзвичайно актуальним з огляду на визнання рішень Європейського суду з прав людини джерелами права, обов'язковим дотримання рішень Конституційного суду України та постанов Пленуму Верховного суду України.

Метою статті є дослідження ролі та місця судового прецеденту в системі джерел права України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження місця та ролі судового прецеденту у системі джерел національного права необхідно розпочати з визначення власне самого поняття «джерела права». Так, Н.М. Пархоменко джерелом права називає зовнішню форму об'єктивації правової норми, яка тільки після об'єктивації стає загальнообов'язковою, а її реалізація забезпечується відповідними засобами державного примусу [8, с. 233]. Н.Н. Вопленко вказує, що згідно широкого підходу джерело права розуміють не лише як витоки права або правотворчу силу, а також як форми і способи закріплення і зовнішнього вираження правових норм. Також він робить висновок про те, що розглядати джерела права лише в якості фактора, який формує право чи зовнішньої форми об'єктивації чи вираження правових норм звужує зміст поняття [2, с. 12]. У свою чергу М.Н. Марченко зазначає, що суть усіх наукових позицій зводиться до такого: джерелами права, по-суті, визнаються «фактори, які

створюють право», а різниця існує лише у тому, що визнає той чи інший дослідник у якості правотворчого фактора [7, с. 43].

Таким чином, поняття «джерело права» не має універсального визначення та єдиного розуміння у правовій науці і є за своєю суттю багатограним і складним явищем. У даній статті ми розглядатимемо під джерелом права ті чинники, які формують право і форми, які їх виражають (об'єктивують).

В юридичній літературі виокремлюють такі основні зовнішні форми (джерела) права: 1) нормативно-правовий акт; 2) нормативно-правовий договір; 3) правовий звичай; 4) правовий прецедент; 5) принципи права; 6) правова доктрина; 7) релігійні джерела [5, с. 193]. Цілком природно, що не всі джерела права мають однакове значення в їх системі та виконують спільні регулятивні функції. Так, правовий прецедент набув більш поширеного застосування в країнах англо-саксонської системи права, а в романо-германській системі права частіше всього виконує допоміжну роль.

Назва «правовий прецедент» є загальною і включає в себе судовий прецедент та адміністративний прецедент. Під судовим прецедентом розглядають рішення, яке прийняте вищим судовим органом по конкретній справі, яке вважається обов'язковим для інших судів при розгляді аналогічних справ [5, с. 193]. Розглядаючи питання місця судового прецеденту як джерела національного права, ми маємо на увазі не будь-які рішення судових органів, а лише ті, які містять нормативні приписи, зокрема рішення Конституційного суду України; нормативні тлумачення Пленуму Верховного Суду України та Вищих спеціалізованих судів, рішення судів загальної юрисдикції, що скасовують дію нормативних актів; рішення Європейського суду з прав людини.

Так, досліджуючи акти тлумачення Конституційного суду України, Є.В. Черняк приходить до висновку, що рішення цього органу конституційної юрисдикції можуть бути віднесені до прецедентів тлумачення, оскільки вони володіють ознаками, які характеризують даний вид прецедентів – багаторазовість використання; мають загальнообов'язковий характер; містять положення, яке підтверджує зміст правової норми або роз'яснює її зміст та офіційно публікуються. При цьому автор наголошує, що в якості прецедентів тлумачення виступають рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, а рішення цього судового органу у справах про

конституційність законів та інших правових актів можуть бути визнані прецедентами тлумачення, якщо наслідком їх прийняття є втрата чинності нормативно-правовим актом [5, с. 39]. Г.О. Христова відносить рішення та висновки Конституційного суду України до додаткових джерел права, оскільки вважає, що вони містять нормативні тлумачення, тому виступають прецедентами тлумачення конституційного правосуддя. Дослідниця вказує, що внаслідок системного тлумачення Конституції України та інших нормативно-правових актів Конституційний Суд України формулює правові позиції, які розкривають зміст законодавчої норми та мають офіційний характер та є обов'язковими до виконання. Оскільки правові позиції рішень Конституційного суду України застосовуються судами загальної юрисдикції, то це аналогічне застосуванню ними законодавчих актів і дозволяє віднести їх до «квазіпрецедентів» [6, с. 14-15].

Як зазначає О. Кіт, нормативність окремих судових рішень судів загальної юрисдикції підтверджується положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII та вітчизняними процесуальними кодексами [4, с. 258]. Зокрема, ст. 13 вказаного закону зобов'язує суди та суб'єктів владних повноважень, які керуються нормативно-правовими актами у своїй діяльності, дотримуватись рішень Верховного суду України, які прийняті на підставі розгляду заяв про перегляд судових рішень з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції однакових норм матеріального права у подібних правовідносинах [2]. Рішення Верховного суду України за своєю природою є кінцевим результатом вирішення конкретної спірної ситуації та прикладом для наслідування іншими судовими і державними органами порядку застосування законодавчих норм водночас.

Особлива роль відводять також Постановам Пленуму Верховного Суду України, оскільки вони є прикладом правильного розуміння норм права, забезпечують вироблення єдиного підходу до однакового розуміння законів нижчестоящими судами та надають їм важливі рекомендації, що виникають при розгляді судових справ. На необхідності закріплення за Верховним судом України повноважень стосовно роз'яснень закону у постановах Пленуму наголошують і Я.М. Романюк та І.В. Бейцун, оскільки в умовах колізійності та прогалин у законодавстві ці судові акти виступають у багатьох випадках єдиними роз'ясненнями, якими керуються у своїй діяльності судді та інші учасники правовідносин [10, с. 129].

О. Кіт вбачає ознаки нормативності і в інших рішеннях судів загальної юрисдикції, зокрема це стосується рішень судів вищих та нижчих інстанцій, ухвалених за аналогією закону та права, а також на основі норм, що містять оцінні поняття та рішень судів першої інстанції, які не були скасовані чи змінені касаційною інстанцією [4, с. 258]. Прикладом рішень вищих судів, що мають нормативний характер, вважаємо рішення Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, а також рішення Вищого адміністративного суду України.

Отже, суть цього підходу зводиться до того, що прецедент є необхідним для національної правової системи, адже він спрямований на забезпечення динамічності та покращення ефективності, деталізацію нормативно-правового регулювання захисту прав та інтересів людини судом.

Серед науковців немає єдиної точки зору щодо місця судового прецеденту в системі джерел національного права. З приводу цього питання існує дві протилежні точки зору. Відповідно до першої, прихильниками якої є Л.А. Луць, С.В. Шевчук, Б.В. Малишев, О.І. Турчак, судовий прецедент фактично виконує функції джерела права, в зв'язку з чим потребує офіційного визнання.

Прихильники визнання судового прецеденту наводять ряд проблем, які він дозволить вирішити та переваги його запровадження. Так, Л.А. Луць зазначає, що необхідність визнання судового прецеденту офіційним джерелом права на сьогодні спричинена прогалинами та колізіями існуючої системи законодавства та покликана необхідністю забезпечення справедливого судового розгляду справ та визнанням за Конституційним Судом України та Верховним Судом України правотворчих функцій [6, с. 12].

В. Шафарчук вважає, що прецедентне право може забезпечити прозорість та передбачуваність судової та правоохоронної систем, що мотивує неможливість посадових осіб відступити від дії правила, закріпленого прецедентним рішенням. Такий підхід дозволить знизити рівень корумпованості в судовій системі, оскільки змушує суддю діяти в аналогічних обставинах так, як суд керувався у прийнятті прецедентного рішення [14]. Прецедент для української правової системи може стати ефективним засобом, який регулюватиме нові суспільні відносини, до яких не встигає пристосуватись правова система та усунути недосконалість, суперечливість та неясність законодавства. Як зазначає Д. Кирилук, систематизоване законодавство не може в умовах соціально-економічного прогресу досягти належного деталізованого та оперативного регулювання нових соціально-економічних інститутів. В межах континентальної правової сім'ї у розвитку таких галузей, як банківське, податкове, договірне право розвивається саме на основі прецедентів як вищих судових інстанцій, так і місцевих судів. Конкретні судові справи стають предметом вивчення студентами юридичних ВНЗ та факультетів, а юристи ознайомлюються із спеціальними бюлетенями судових рішень [3]. Це демонструє процес зближення романо-германської та англосаксонської правових сімей та показує ефективність прецедентного регулювання, яке деталізує закон, розкриває його зміст та на його нормах формує нові правові інститути.

Необхідно також звернути увагу на той факт, що завдання правосуддя – захист прав та інтересів осіб, а тому суд не може відмовити в його здійсненні на основі відсутності нормативного регулювання даних суспільних відносин. Оскільки законодавець не встигає вносити зміни для оновлення правової системи, вона не є гнучкою, то в такому випадку стає необхідною судова практика для обґрунтування вирішення справи в той чи інший спосіб [9]. Законодавче закріплення судового прецеденту, на наш погляд, сприяло

б більш швидкому та ефективному вирішенню спорів, кращому мотивуванню судових рішень, оскільки кожен суддя матиме основу вирішення конкретної справи, а отже, й чітке уявлення про можливість застосування тієї чи іншої норми права в певній категорії справ, допомогло б підвищити рівень ефективності правової системи.

За допомогою судового прецеденту також можна вирішити актуальну проблему єдності правозастосовної практики в Україні, що спричиняє звернення громадян до Європейського суду з прав людини та підриває авторитет національного правосуддя. Саме законодавче закріплення обов'язку нижчестоящих судів дотримуватись рішень вищих судових інстанцій може вирішити проблему неоднакового застосування судами правових норм [11].

Представники іншої точки зору (Д. Кирилук, Д. Хорошковська) заперечують необхідність запровадження судового прецеденту, вказуючи на негативні аспекти, які можуть виникнути у зв'язку із його функціонуванням в правовій системі України. Так, звертається увага на те, що до кожної справи у судді повинен бути індивідуальний та об'єктивний підхід, деталізований аналіз усіх обставин справи, а наявність судового прецеденту стимулюватиме «спрощений» підхід до аналогічних справ, тому це дає підстави говорити про несправедливість судового рішення, яке може винести суд. Тобто, це створює проблему неефективності судового захисту прав та інтересів осіб. Однак, якщо розглядати судовий прецедент як платформу, з якої має починатися дослідження усіх обставин справи, які виходять за межі прецеденту, то це сприятиме оперативності судового процесу, оскільки суддя вже матиме основу вирішення справи.

Не можна не погодитись із думкою, що судовий прецедент також може стати стимулом для збільшення відсотка неправосудних рішень та розширенням свободи судового розсуду в Україні, так як в першу чергу до цього кроку ще не готова судова система. Численні недоліки, такі як недо-

сконалість та подекуди абсурдність судової системи, відсутність об'єктивного відбору кандидатів на посаду судді, низький рівень професійної підготовки суддів, повна безвідповідальність та свавілля, корумпованість суддів, заполітизованість вищих судових інстанцій яскраво демонструють небезпеку, яку може принести судовий прецедент у його класичному варіанті [9].

Наводяться також аргументи стосовно такої властивості судового прецеденту, як неможливість забезпечення системності. Так, наприклад до ускладнення розуміння права та спричиняє проблему в процесі його застосування: перетворює право на сукупність казуальних судових рішень, нечітких нормативних положень. Прецедентне право зумовлює розбіжності між різними джерелами права, а також між самими прецедентами [11].

Ми підтримуємо позицію тих науковців, які вважають, що прецедент існував у національній правовій системі завжди, а відсутність закріплення за ним статусу джерела зовсім не означає його заперечення в сучасній правовій думці. Однак, як і в інших національних правових системах романо-германської правової сім'ї судовому прецеденту відводиться роль додаткового, підпорядкованого закону регулятора правовідносин. Судовий прецедент в Україні – це фактично прецедент тлумачення, який розвиває та деталізує положення законодавчих актів, тлумачить суперечливий чи неясний зміст правових норм, тобто надає закону переконливого характеру та сприяє виробленню єдиного підходу до застосування норм законодавства.

Висновки та пропозиції. Незважаючи на суттєві переваги судового прецеденту у регулюванні суспільних відносин в умовах реформування судової системи та наявності значних її недоліків, визнавати на законодавчому рівні судовий прецедент джерелом права поки що недоцільно, однак при внесенні змін в законодавство в обов'язковому порядку необхідно враховувати існуючу судову практику.

Список літератури:

1. Вовпенко Н.Н. Источники и формы права: Учеб. пособие. – Волгоград: Изд-во Вол ГУ, 2004. – 102 с.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
3. Кирилук Д. Чи визнається в Україні судовий прецедент? [Електронний ресурс] / Д. Кирилук // Юридичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 81. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2221>
4. Кіт О. Акти судів загальної юрисдикції як джерела трудового права [Електронний ресурс] / О. Кіт // Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична. – 2014. – № 59. – С. 258-265. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vlnu_yu_2014_59_38.pdf
5. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою) / Л.А. Луць. – К.: Атака, 2008. – 412 с.
6. Луць Л.А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України / Л.А. Луць // Вісник центру суддівський студій. – 2006. – № 6. – С. 9-15.
7. Марченко М.Н. Источники права: учеб. Пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 760 с.
8. Пархоменко Н.М. З'ясування дійсного змісту категорій «форма» та «джерело» права як передумова ефективної реалізації прав і свобод людини і громадянина / Н.М. Пархоменко // «Проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні»: монографія / кол. авторів; за заг. ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – С. 216-236.
9. Перспектива введення в Україні судового прецеденту як джерела права // Правовий тиждень. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120594>
10. Романюк Я.М. Єдність судової практики: теоретичні засади та вдосконалення законодавчого забезпечення / Я.М. Романюк, І.В. Бейцун // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 5. – С. 37-42.
11. Судовий прецедент в Україні. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.interlegal.com.ua/corporate/?p=552>

12. Христова Г.О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Г.О. Христова; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.
13. Черняк Є.В. Прецедент тлумачення правової норми в діяльності Конституційного Суду України / Є.В. Черняк // Науковий вісник Чернівецького університету. – № 200-2003. – С. 36-40.
14. Шафарчук В. Судовий прецедент в Україні [Електронний ресурс] / В. Шафарчук // Юридична Газета. – 2013. – № 35-36. – С. 41. – Режим доступу: <http://www.interlegal.com.ua/corporate/?p=552>

Сахнюк В.В.

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

РОЛЬ И МЕСТО СУДЕБНОГО ПРЕЦЕДЕНТА В СИСТЕМЕ ИСТОЧНИКОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА

Аннотация

В статье исследуется правовая природа судебного прецедента. Проанализирована система источников права Украины. Определена роль судебного прецедента как регулятора общественных отношений. Охарактеризованы место судебного прецедента среди источников национального права.

Ключевые слова: источники права, судебный прецедент, роль и место судебного прецедента.

Sahnyuk V.V.

National University of Water and Environmental Engineering

ROLE AND PLACE JUDICIAL PRECEDENT SOURCES IN THE DOMESTIC LAW

Summary

The article examines the legal nature of judicial precedent. The system of sources of law in Ukraine. The role of judicial precedent as a regulator of social relations. Characterized judicial precedent place among the sources of national law.

Keywords: sources of law, judicial precedent, the role and place of the court precedent.